

Tusculum

2018
SOLIN-11

Tusculum

11

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonči Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

11

Solin, 2018.

Sadržaj

7-16	Nikola Cesarik	Bilješka o Tiberijevu natpisu CIL 3, 3199 = 10157 iz Salone
17-34	Inga Vilogorac Brčić	Kibelina salonitanska svetišta u svjetlu epigrafskih izvora
35-59	Nino Švonja	Natpisi kao spoliji u Vranjicu
61-76	Ante Rendić-Miočević	Nekropola na lokalitetu <i>in horto Metrodori</i> u svjetlu novih istraživanja: staro izvješće u novom ruhu
77-85	Nenad Cambi	Konstancijev natpis uzidan u kuću Tavilić u Trogiru
87-105	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Salona 541. godine – sarkofag vaginarija Saturnina, <i>fabrica Salonitana armorum</i> i Justinijanska kuga
107-122	Ivan Alduk	Solinske utvrde (II) – Mletački kaštel na mostu
123-155	Ivan Grubišić	Solinski Katići Mornari
157-176	Ivan Grubišić – Milan Ivanišević	Krštenja, vjenčanja i ukopi u Solinu od godine 1670. do 1812.
177-186	Antonia Trze Biuk	Život i književno stvaralaštvo Beatrice Speraz
187-205	Arsen Duplančić	Thomas Graham Jackson, don Frane Bulić i Salona
207-232	Blanka Matković	Iz povijesti solinskoga područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Joze Bulja (1945. – 1961.)
233-255	Mirko Jankov	Pučki crkveni napjevi <i>Jobova štenja</i> za pokojne iz Klisa, Solina, Vranjica, Mravinaca i Kučina – transkripcije i komparativna analiza
257-264	Katica Obradović	Razvoj pedijatrije u Solinu – Pobol i procijepljenost dojenčadi i predškolske djece od 2007. do 2017.
265-267	Marko Matijević	In memoriam – Špiro Žižić (10. 9. 1951. – 3. 9. 2018.)
269-275	Mario Matijević	Bibliografija Časopisa za solinske teme <i>Tusculum</i> (broj 1-10)
277		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nikola Cesarik

Bilješka o Tiberijevu natpisu CIL 3, 3199 = 10157 iz Salone

Nikola Cesarik
HR, 51000 Rijeka
Hrvatska akademija znanosti
i umjetnosti
Zavod za povijesne i
društvene znanosti u Rijeci
Ružičeva 5
ncesarik@gmail.com

Autor raspravlja o Tiberijevu natpisu CIL 3, 3199 = 10157 koji je svojedobno donesen u Split iz ruševina Salone te se nalazio u posjedu poznate splitske obitelji Papalić. Natpis je temeljno poznat iz prijepisa Dinka Zavorovića i Šimuna Ljubavca, a posredstvom kasnijih rukopisnih inačica objavljen je i u trećem svesku CIL-a gdje je zaveden pod brojem 3199. Nešto kasnije, u pločniku jedne splitske ulice, pronađen je ulomak natpisa koji sadrži identičan sadržaj kao i prva dva retka s Ljubavčeva prijepisa natpisa CIL 3, 3199. Slijedom očiglednih sličnosti novopronađeni splitski ulomak povezan je s natpisom CIL 3, 3199 te je objavljen u četvrtom svesku izdanja *Ephemeris Epigraphica* i u suplementu trećega sveska CIL-a. Otada nosi epigrafsku referencu CIL 3, 3199 = 10157. Budući da su se nedavno pojavili radovi koji dovode u pitanje povezivanje splitskoga ulomka s natpisom CIL 3, 3199, ali i da su izdavači izdanja CIL 17/4,2 napravili očiti propust u njegovoj restituciji, ponovno se raspravlja o temeljnim izvorima za poznavanje toga natpisa. Slijedom kritičke rasprave donosi se konačan zaključak da su natpisi CIL 3, 3199 i CIL 3, 10157 nedvojbeno jedan te isti natpis, a na osnovi ulomka iz Arheološkoga muzeja u Splitu te prijepisa D. Zavorovića i Š. Ljubavca pokušava se donijeti i potpunija restitucija natpisa. Na osnovi određenih sadržajnih elemenata natpis se eventualno može povezati s dva Tiberijeva natpisa o izgradnji cesta u Iliriku, no tvrdnja da se na natpisu spominjala cestogradnja ne može se donijeti na sigurnoj osnovi.

Ključne riječi: Tiberije, P. Kornelije Dolabela, Salona, Split, Šimun Ljubavac, Dinko Zavorović, natpis, prijepis, rimske ceste

UDK: 930.271(497.5 Solin)“00“

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 26. travnja 2018.

Uvod

Ovo kratko priopćenje prvenstveno je nastalo na osnovi detaljnoga proučavanja Tiberijevih natpisa o gradnji cesta u Iliriku,¹ a donosim ga kao dopunu članka kolege Ive Glavaša, nedavno publiciranog upravo u ovom časopisu.² Razloge za detaljnije istraživanje tematike Tiberijevih natpisa dobio sam iz dva relativno različita poriva. Prvi je vezan uz činjenicu da se već duži niz godina intenzivno

bavim raznim pitanjima vezanim za boravak rimskih vojnih postrojbi u Dalmaciji tijekom 1. stoljeća po Kristu, kao i njima pripadajućih vojnih objekata. S obzirom na činjenicu da su Tiberijevi natpisi o gradnji cesta možda i najvažniji izvor za poznavanje inicijalne faze izgradnje stalnoga vojnog sustava na istočnoj jadranskoj obali, ali i predstavljaju najranije sigurno datirane spomene VII. i XI.

1 Natpis iz 16./17. godine (CIL 3, 3198a + 3200 = 10156a + 10158); natpis iz 19./20. godine (CIL 3, 3201 + 3198b = 10159 + 10156b). Za razliku od ustaljenih termina poput »solinski natpisi« (I. Bojanovski 1974, str. 17), »Dolabeline ploče« (I. Glavaš 2016, str. 7; N. Cesarik 2016, str. 150) ili »*tabulae Dolabellae*« (A. Kolb 2015, str. 650-651; D. Demicheli 2017, str. 13), u ovome radu s namjerom koristim termin »Tiberijevi natpisi o gradnji cesta«. Oba natpisa počinju Tiberijevom titulaturom u nominativu po čemu je jasno da je Tiberije kao car bio glavni pokrovitelj, a time i glavni vršitelj radnje. Za razliku od Tiberija, ime P. Kornelija Dolabele spomenuto je samo na natpisu iz 19./20. godine, i to u ablativu, čime se navod njegova imena odnosi na vrijeme njegova namjesništva. Uz dužno poštovanje P. Korneliju Dolabeli, koji je nesumnjivo imao i te kakve zasluge za provedbu toga građevinskog pothvata, s obzirom na činjenicu da je ovdje riječ o »carskim natpisima«, bilo bi logično nazivati ih carskim imenom.

2 I. Glavaš 2016.

legije s iliričkoga područja, bilo je logično da temeljnu priču o njihovu boravku na navedenom prostoru započnem upravo analizom tih natpisa. Uz to, nekako se i poklopilo da sam se tom tematikom počeo baviti točno dvije tisuće godina otkako je 16./17. godine postavljen prvi natpis, što mi je, naravno, dalo i dodatni poticaj za detaljniju analizu tih spomenika.

U trenutku u kojemu pišem ove retke, nakon produžene analize svih relevantnih činjenica i analogija vezanih za tu problematiku,³ došao sam do zaključka da priču o Tiberijevim cestama valja u potpunosti nadograditi, ali i dobro izmijeniti; no tu ću argumentaciju detaljno prikazati u svojoj nadolazećoj doktorskoj disertaciji. Ovom prilikom želim samo kratko raspraviti o natpisu CIL 3, 3199 = 10157, koji se još od Theodora Mommsena spominje kao treći potencijalni salonitanski natpis o gradnji cesta iz vremena Tiberijeve vladavine, odnosno namjesništva P. Kornelija Dolabele.⁴

Kao što sam već napomenuo, o tom je natpisu nedavno raspravljao Ivo Glavaš argumentirajući da je riječ o zabludi o petoj »Dolabelinoj ploči«.⁵ Tu se svakako slažem s kolegom Glavašem, jer ulomak iz Arheološkoga muzeja u Splitu po svojoj se naknadnoj namjeni ne može dovesti u isti kontekst s četiri ploče nekad uzidane u zvoniku splitske katedrale, ali se po sadržaju natpisa potencijalno može dovesti u kontekst Tiberijevih natpisa o gradnji cesta.

Također mislim da je došlo i vrijeme da se u stručnoj literaturi prestane koristiti termin »ploče« kada se spominju ovi natpisi, budući da je jasno da »četiri ploče«, nekad uzidane u zvoniku splitske katedrale, u svojoj osnovi čine sastavni dio dvaju Tiberijevih natpisa postavljenih 16./17. i 19./20. godine po Kristu.⁶ Ako ćemo u kontekstu Tiberijevih natpisa o gradnji cesta raspravljati i o natpisu CIL 3, 3199 = 10157, onda na njega treba gledati kao na poseban Tiberijev natpis, koji se, ako se uopće odnosi na izgradnju cesta, jedino može zvati »potencijalnim trećim

Tiberijevim natpisom o gradnji cesta«. Nadam se da ću u redcima koji slijede uspjeti prikazati svu problematiku toga natpisa.

Natpis CIL 3, 3199

Kolega Glavaš je u svom radu, između ostaloga, na određen način pokušao dati do znanja da nema sigurne osnove za povezivanje ulomka natpisa CIL 3, 10157 s natpisom koji je u prvotnom izdanju trećega sveska CIL-a zaveden pod brojem 3199.⁷ No tom se prilikom, po mom mišljenju, nisu dovoljno jezgrovito analizirali sami temelji na kojima počiva naše saznanje o tom natpisu. S obzirom da je kolega Glavaš u nekim segmentima svoje argumentacije ostao donekle nedorečen, ovim ću putem nadopuniti njegove zaključke svojim vlastitim zapažanjima.

Naime, natpis CIL 3, 3199 temeljno je poznat iz dva relativno različita prijepisa koja su svojevremeno načinili Dinko Zavorović i Šimun Ljubavac, a u Split je donesen iz salonitanskih ruševina te se nalazio u posjedu poznate splitske obitelji Papalić.⁸ Natpis je u Zavorovićevu prijepisu prikazan kao ulomak u tri retka, dok je kod Ljubavca prikazan u pet. Međutim, prilikom izrade trećega sveska CIL-a Theodor Mommsen nije spomenuo njihove prijepise, već mu je natpis bio poznat iz drugih rukopisnih inačica koje su očito nastale na osnovi Zavorovićeva i Ljubavčeva prijepisa.⁹ U rukopisima koje je koristio Mommsen natpis se uglavnom javlja u verziji u pet redaka, dok se kod Johhana Grutera javlja u donekle interpoliranom obliku u četiri retka.¹⁰

S obzirom da je više rukopisa navelo inačicu s pet redaka, natpis je kao takav objavljen u prvom izdanju trećega sveska CIL-a.¹¹ Zbog činjenice da se u četvrtom retku javlja sadržaj SALONITA, a u petom P DOLA, Mommsen je natpis povezao s Tiberijevim natpisom o gradnji cesta iz 16./17. godine gdje se javlja konstrukcija *a colonia Salonitan(a)*,¹² kao i s natpisom iz 19./20. godine gdje se u zadnja dva retka spominje *P(ublio) Dolabella leg(ato) pro /*

3 Još uvijek je najaktualniji rad I. Bojanovski 1974.

4 Ovaj kratak rad pišem u čast svoga dragog profesora Dražena Maršića, kojemu dugujem veliku zahvalnost na svom prenesenom znanju o raznim temama iz klasične arheologije o kojima mi je predavao tijekom studiranja na Sveučilištu u Zadru.

5 I. Glavaš 2016.

6 M. Abramić 1928, str. 147-151.

7 I. Glavaš 2016, str. 8-10. Na osnovi Glavaševa rada Dino Demicheli je pretpostavio da su natpisi CIL 3, 3199 i CIL 3, 10157 dva različita natpisa (D. Demicheli 2017, str. 23, cat. no. 8-9).

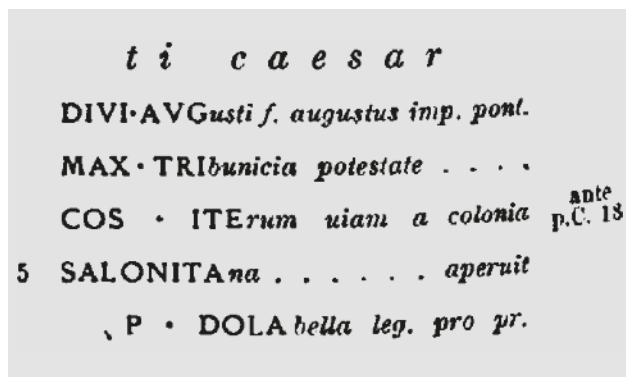
8 Usp. komentare i reference u CIL 3, 10157. O Zavoroviću i Ljubavcu u kontekstu rimske epigrafije u Dalmaciji usp. J. Neralić 2012, str. 309, 315-316.

9 Usp. popis Mommsenovih referenci u CIL 3, 3199. Popis autora koje Mommsen citira donesen je u CIL 3, str. 271-279.

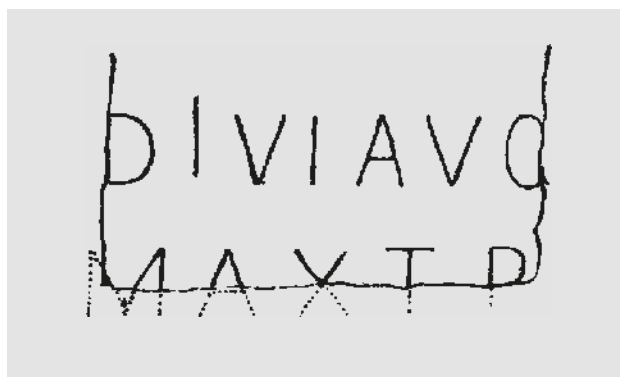
10 Riječ je o zbirci natpisa pod naslovom *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani* koju je J. Gruter tiskao u Heidelbergu godine 1603. Natpis je prikazan na str. 226 pod br. 10.

11 CIL 3, 3199.

12 CIL 3, 3198a + 3200 = 10156a + 10158.

Slika 1
Mommsenova redakcija i prijedlog čitanja natpisa
(po CIL 3, 3199)

Slika 2
Glavinićeva skica ulomka (po M. Glavinić 1875,
str. XLVII, br. 20)

pr(aetore).¹³ Na osnovi svega navedenog, u svom je prijepisu predložio nadopunu (sl. 1) koja bi u restituciji glasila ovako:

[*Ti(berius) Caesar*] / *divi Aug(usti) [f(ilius) Augustus imp(erator) pont(ifex)] / max(imus) tr(ibunicia potestate ---] / co(n)s(ul) ite(rum viam a colonia] / Salonita[na --- aperuit] / P(ublio) Dola(bella leg(ato) pro pr(aetore)]*.

Naravno, ovdje je riječ o nadopuni koja je poslužila samo kao svojevrsni prijedlog te bi prihvaćanje takvog prijedloga kao neupitne činjenice bilo van svih postulata metodologije znanstvenoga istraživanja. Jasno je da su u restituciji moguće raznorazne opcije jer nije sigurno je li, na primjer, sadržaj *Ti(berius) Caesar* bio naveden u istom retku kao i sadržaj *divi Aug(usti) [f(ilius)]* ili se pak nalazio iznad njega kako je to pretpostavio Mommsen. Također, ne može se pretpostaviti u kakvom su obujmu korištene skraćenice, što dodatno otežava sigurniju restituciju. Jasno je jedino da je Mommsen sadržaj trećega, četvrtoga i petoga retka pretpostavio na osnovu Tiberijevih natpisa iz 16./17. godine, odnosno 19./20. godine.

Ulomak iz Arheološkoga muzeja u Splitu: CIL 3, 10157

Nedugo nakon što je publiciran treći svezak CIL-a, u sklopu popločane ceste u Splitu, godine 1874., pronađen je ulomak natpisa s dva djelomično očuvana retka (sl. 2)

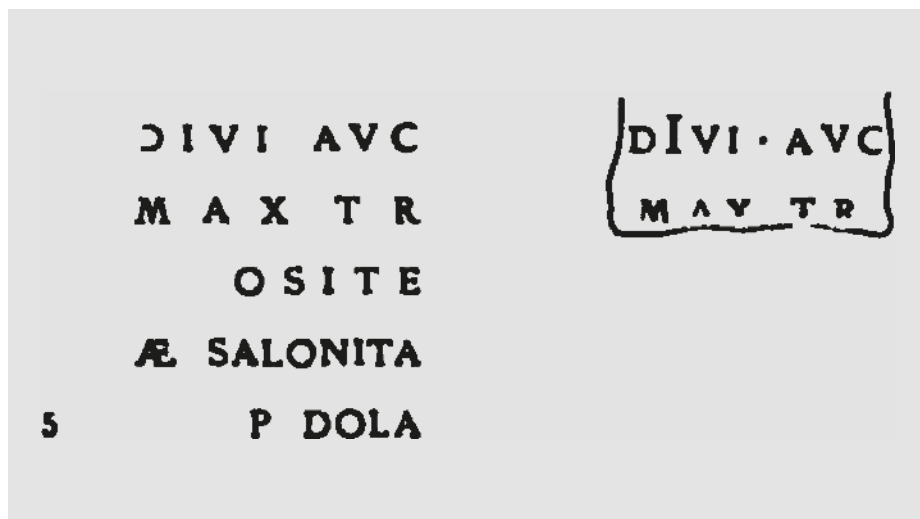
koja sadrže identičan sadržaj kao i prva dva retka natpisa CIL 3, 3199.¹⁴ Slijedom toga Mommsen je u četvrtom svesku izdanja *Ephemeris Epigraphica* po prvi put spomenuo Šimuna Ljubavca te je, priloživši i prijepis natpisa, novopronađeni splitski ulomak povezao s natpisom CIL 3, 3199 (sl. 3).¹⁵ Nešto kasnije, splitski je ulomak pod brojem 10157 objavljen i u suplementu trećega sveska CIL-a, a istom su prilikom paralelno reproducirani i prijepisi D. Zavorovića i Š. Ljubavca (sl. 4). Prema evidentnim poveznicama s Ljubavčevom verzijom ulomak je identificiran kao dio natpisa CIL 3, 3199. Taj ulomak i danas se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu pod inventarnim brojem A 373 (sl. 5).

Bez obzira što je taj ulomak iznimno lapidaran, postoje dvije ključne činjenice koje ga uvjerljivo identificiraju s natpisom CIL 3, 3199. Kao prvo, jasno je da su po Ljubavčevu prijepisu prva dva retka natpisa CIL 3, 3199 bila identično fragmentirana kao i jedina dva sačuvana retka ulomka iz Arheološkoga muzeja u Splitu. Natpis je i u ono doba u prva dva retka sadržavao sadržaj DIVI AVG / MAX TR, što u potpunosti odgovara stanju ulomka iz splitskoga Muzeja (sl. 6). Tu nije riječ o desnom ili lijevom ulomku natpisa, već o središnjem ulomku s lomovima na lijevoj i desnoj strani koji su identični lomovima s Ljubavčeva prijepisa. Sudeći po lomovima s lijeve i desne strane jasno je da je riječ o jednom te istom spomeniku, a to potvrđuje i činjenica da je taj ulomak pronađen u Splitu, jer, po zapisu

¹³ CIL 3, 3201 + 3198b = 10159 + 10156b.

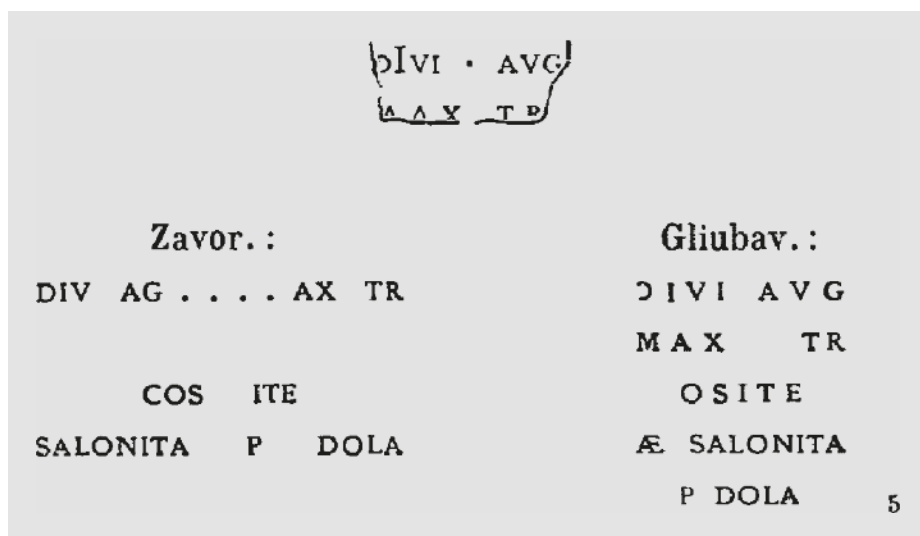
¹⁴ M. Glavinić 1875, str. XLVII, br. 20. Prilikom objave natpisa Glavinić je pretpostavio da bi ulomak mogao biti dio natpisa CIL 3, 3199.

¹⁵ EE 4, 418.

Slika 3

Ljubavčev prijepis natpisa CIL 3, 3199 i Mommsenov prijepis splitskoga ulomka (po EE 4, 418)

Slika 4

Prijepis splitskoga ulomka te usporedni prikaz Zavorovičeva i Ljubavčeva prijepisa natpisa CIL 3, 3199 (po CIL 3, 10157)

Šimuna Ljubavca, natpis CIL 3, 3199 upravo je bio donešen u Split iz salonitanskih ruševina.¹⁶ Između ostaloga, koliko sam bio u mogućnosti pregledati sačuvane Tiberijeve natpise, ne samo iz Dalmacije već i iz ostaloga

rimskog svijeta, nisam naišao na natpis koji je koncipiran baš tako da sadržaj MAX TR bude točno ispod sadržaja DIVI AVG.¹⁷ Bila bi prevelika slučajnost da tako koncipiran natpis u dva navrata pukne na identičnim mjestima te da

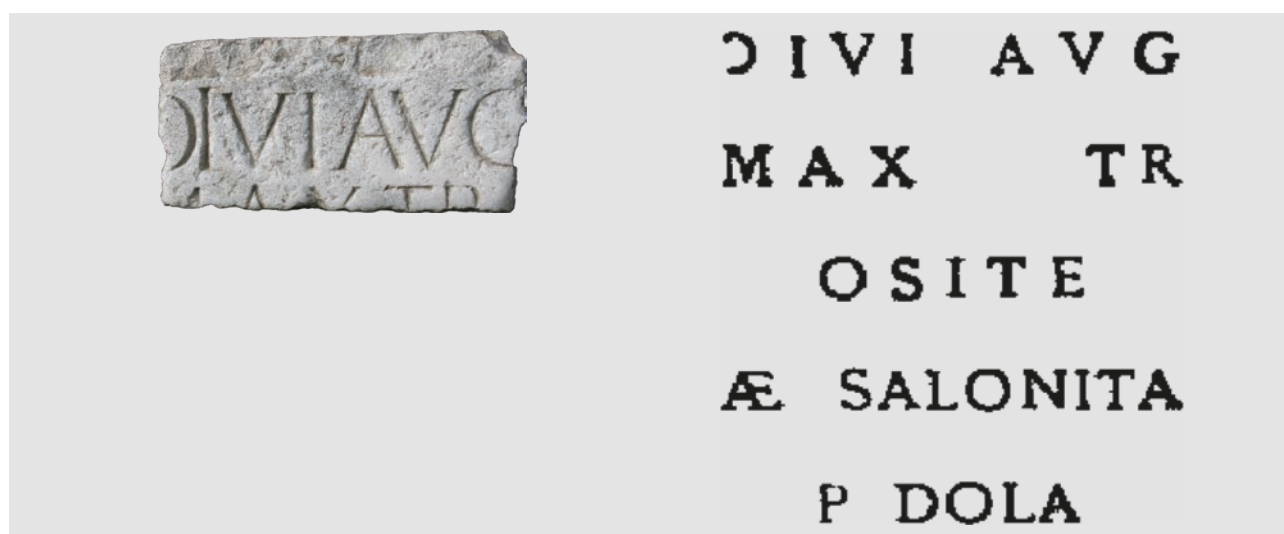
¹⁶ Tako je navedeno u CIL 3, 10157.

¹⁷ Natpise sam pregledao putem epigrafske baze EDCS tako da sam u tražilicu upisao sadržaj *Tiberius Caesar divi Augusti filius*, kao i verziju u dativu (*Tiberio Caesari divi Augusti filio*). Slijedom toga natpise sam pregledao putem fotografija, ukoliko su bile dostupne, ili preko prijepisa u relevantnim epigrafskim publikacijama.

Slika 5

Ulomak natpisa iz Arheološkoga muzeja u Splitu (inv. br. A 373; snimio T. Seser)

Slika 6

Usporedba ulomka iz Arheološkoga muzeja u Splitu i Ljubavčeva prijepisa natpisa CIL 3, 3199 (snimio T. Seser)

pri tome oba iz Salone završe u Splitu. Mislim da ne treba dalje argumentirati kako je riječ o jednom te istom natpisu.

Jedan te isti natpis: CIL 3, 3199 = 10157

Dakle, jasno je da je natpis naknadno oštećen te da su se, za razliku od stanja iz 16. i 17. stoljeća, danas sačuvala samo dva retka, i to identično fragmentirana kao i u ono

doba. Natpis je u jednom trenutku donesen u Split iz Salone, a nakon nekog vremena je puknuo te je iskorišten kao građevni materijal za ulični pločnik u Splitu. S obzirom na činjenicu da su se prva dva retka sačuvala točno onako kako ih je prepisao Ljubavac, i to s istim lomovima na lijevoj i desnoj strani, s popriličnom se sigurnošću može prihvatiti i nedostajući dio natpisa koji je, osim Šimuna Ljubavca, zapisao i Dinko Zavorović. Natpis se kasnije našao

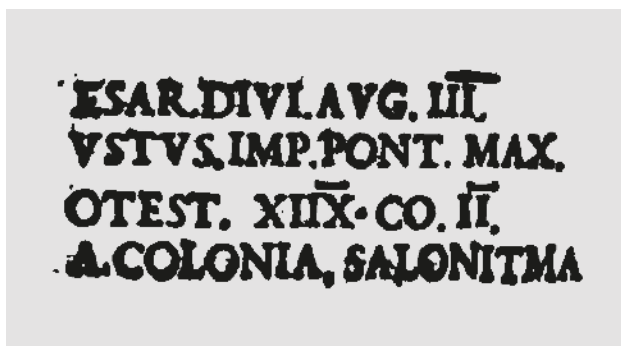

Slika 7

Prvi dio Tiberijeva natpisa o izgradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 2269; snimio O. Harl)

i u drugim redakcijama po kojima je vidljiv nesklad glede sadržaja četvrtoga retka. Naime, u Ljubavčevu je prijepisu navedena ligatura slova AE prije sadržaja SALONITA, dok je na drugim mjestima ta ligatura izostavljena, tako da nije sigurno koji je sadržaj bio spomenut na početku toga retka.¹⁸ U prvotnom izdanju trećega sveska CIL-a redak je donesen bez navedene ligature, no čini mi se da se Mommsen vodio mišlju da je na natpisu spomenuta cestogradnja, pa bi mu konstrukcija u genitivu poremetila pretpostavku. S obzirom da se u nekim prijepisima javlja ligatura, a u drugima ne javlja, ne može se sa sigurnošću govoriti je li ona originalno bila prisutna na natpisu ili nije.

Slijedom navedenoga očito je da ulomak natpisa CIL 3, 10157 bez sumnje treba povezati s natpisom CIL 3, 3199, budući da je evidentno kako je riječ o jednom te istom natpisu. U svakom se slučaju slažem s kolegom Glavašem kada je riječ o kritici na izdavače izdanja CIL 17/4,2, posebno glede njihove restitucije koja se po svim pravilima struke nikako ne može prihvatiti. Naime, kada sam u radovima I. Glavaša i D. Demichelija¹⁹ po prvi put vidio restituciju iz CIL 17/4,2,²⁰ poprilično sam se

Slika 8

Lučićev prijepis prvoga dijela Tiberijeva natpisa o izgradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine (preuzeto iz djela *Inscriptiones Dalmaticae*, Venecija 1673.)

iznenadio jer je po njoj dobar dio Mommsenova pretpostavljena sadržaja stavljen van ugrlate zagrade, pri čemu ispada da je taj sadržaj stvarno bio naveden u prijepisima natpisa. No, tu su izdavači izdanja CIL 17/4,2 načinili očitu

¹⁸ Usp. komentare u CIL 3, 3199 = 10157.

¹⁹ I. Glavaš 2016, str. 6; D. Demichelij 2017, str. 23, cat. no. 8.

²⁰ CIL 17/4,2, str. 132.

pogrešku jer greškom su konzultirali Lučićev prijepis prvoga dijela (iliti prve ploče) Tiberijeva natpisa o gradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine (sl. 7-8)²¹ te ga priložili kao najpotpuniji prijepis natpisa CIL 3, 3199 = 10157.²² Zato su i greškom spomenuli »petu Dolabelinu ploču«, što je kolega Glavaš s pravom nazvao »zabludom«. Prema tomu, njihovu restituciju, ali i povezivanje toga natpisa s pločama iz zvonika splitske katedrale, valja u potpunosti odbaciti.²³

Problem potpunije restitucije

S obzirom na lapidarnost ulomka natpisa CIL 3, 3199 = 10157 potpuna se restitucija nikako ne može donijeti na sigurnoj osnovi. Primjerice, kao što je već napomenuto, nije sigurno je li se prvi dio Tiberijeva imenovanja (TI CAESAR) nalazio u istom retku kao i sadržaj DIVI AVG ili se pak nalazio iznad njega.²⁴ Ne može se ni tvrditi u kojem su obujmu korištene skraćene, što dodatno otežava restituciju natpisa. Također ne znamo ni na koji su način bili koncipirani redci natpisa, odnosno je li sadržaj nekih redaka bio uvučen prema središnjoj osi ili nije. Međutim, s obzirom na navedene prijepise, očito je da je natpis bio podignut prije nego li je Tiberije obnašao treći konzulat (u trećem sačuvanom retku stoji [c]o(n)s(ul) ite[rum]).²⁵ Sudeći po sadržaju *Salonita[na]* u četvrtom te *P(ublio) Dola[bella]* u petom retku Ljubavčeva prijepisa, natpis se potencijalno može dovesti u vezu s izgradnjom cesta, budući da je na natpisu CIL 3, 3198a + 3200 = 10156a + 10158 iz 16./17. godine upravo navedena konstrukcija *a colonia Salonitan(a)*, dok je na samom kraju natpisa CIL 3, 3201 + 3198b = 10159 + 10156b iz 19./20. ime P.

Kornelija Dolabele zabilježeno u ablativu kao *P(ublio) Dolabella leg(ato) pro / pr(aetore)*.

Iako smatram da bi svaki pokušaj potpune restitucije bio uzaludan, jer svaki će se pokušaj uvijek moći osporiti određenim argumentima, mislim da ipak mogu navesti nekoliko sitnih opažanja koja barem malo mogu suziti različite opcije čitanja. Na primjer, budući da se Tiberijevo ime, nakon što je proglašen carem, redovito javlja u inačici *Tiberius Caesar divi Augusti filius Augustus*, nakon čega se od 10. marta 15. godine javlja i titula *pontifex maximus*,²⁶ čini mi se izvjesnim da je sadržaj TI CAESAR ipak bio naveden u istom retku, odnosno neposredno ispred sadržaja DIVI AVG. Mommsen je pretpostavio da se taj sadržaj nalazio u pretpostavljanom retku iznad, no prihvaćanjem takve pretpostavke poprilično bi se poremetila simetrija natpisa. Uostalom, zbog činjenice da visina slova DIVI AVG iznosi čak 15,5 cm,²⁷ sadržaj TI CAESAR u pretpostavljenom gornjem retku morao bi biti klesan znatno većim i širim slovima da bi mogla proporcionalno stajati iznad sadržaja DIVI AVG F AVGVSTVS IMP PONT koji je pretpostavio Mommsen. Stoga sam mišljenja da bi takva rekonstrukcija ipak bila nerealna.²⁸

Na mnogim se natpisima u Tiberijevoj filijaciji spominje i božanski lulije (*divi luli nepos* ili samo *divi nepos*),²⁹ no mislim da bi takva inačica Tiberijeva imenovanja u ovom slučaju bila predugačka. Ako je prvi sačuvani redak, u kojemu je naveden sadržaj DIVI AVG, zapravo bio prvi redak nekada cjelovitog natpisa, onda bi u tom retku, lijevo od slova DIVI AVG (koja se čak u majuskuli mogu produžiti i na DIVI AVG[VSTI]),³⁰ trebalo smjestiti slova TI CAESAR, a desno bi trebalo smjestiti slovo F, odnosno siglu imenice *filius*.³¹ U retku ispod, lijevo od slova MAX TR, valjalo bi

21 Prijepis su preuzeli iz rada *Inscriptiones Dalmaticae* koji je Ivan Lučić (*Ioannes Lucius*) tiskao u Veneciji godine 1673. Riječ je prvom dijelu Tiberijeva natpisa o gradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine, koji nosi epigrafsku referencu CIL 3, 3198a = 10156a.

22 CIL 17/4,2, str. 132.

23 Zahvaljujem kolegi D. Demicheliju koji mi je poslao fotografije stranica iz CIL 17/4,2 na kojima se spominju Tiberijevi natpisi o gradnji cesta, kao i natpis CIL 3, 3199 = 10157.

24 Primjer natpisa na kojemu se sadržaj *Ti(berius) Caesar* nalazi u retku iznad: CIL 3, 14322; CIL 12, 5441, 5445, 5478, 5596. Primjer u kojemu se taj sadržaj nalazi zajedno sa sadržajem *divi Augusti filius*: CIL 3, 2908; AE 1980, 693; CIL 2, 4712; CIL 10, 1414; toj skupini pripadaju i Tiberijevi natpisi o gradnji cesta u Iliriku (usp. bilj. 1).

25 Tiberije je treći konzulat obnašao od 1. do 31. januara 18. godine po Kristu (D. Kienast 2004, str. 78).

26 D. Kienast 2004, str. 77.

27 M. Abramić 1928, str. 147; I. Glavaš 2016, str. 10.

28 Sudeći po ravnini gornje plohe ulomka, čini mi se da je sadržaj DIVI AVG stvarno stajao u prvom retku nekada kompletnog natpisa.

29 Npr. CIL 2, 4712, 4715, 4749, 4773, 4777, 4778, 4883, 4935, 4952; CIL 3, 7099; CIL 5, 4307; CIL 11, 3783; AE 1912, 11; AE 1980, 693; AE 1988, 549; AE 1998, 278b.

30 Primjeri bez skraćivanja sadržaja *divi Augusti*: CIL 5, 8845; CIL 6, 882, 902, 903, 904, 40346; CIL 10, 207, 1624, 8088; CIL 11, 3872; AE 1988, 549. Toj skupini pripada i Tiberijev natpis o gradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine (v. bilj. 12).

31 Gotovo na svim Tiberijevim natpisima imenica *filius* navodi se samo siglom F. Jedini cjeloviti primjer bez skraćivanja riječi *filius* našao sam na natpisu AE 1967, 131. Na fragmentiranom natpisu CIL 13, 2876 riječ je bila skraćena na prva tri slova.

tražiti sadržaj AVGVSTVS (ili samo AVG),³² kao i slova PONT (ili PONTIF).³³

Nakon slovâ TR u drugome retku ulomka ima previše praznoga mjesta, što upućuje na zaključak da je riječ *tribunicia* bila skraćena samo na prva dva slova. Slijedom toga moglo bi se pretpostaviti da je i druga riječ te konstrukcije bila uobičajeno skraćena na prva tri slova (POT). Nadalje, s obzirom na sadržaj COS ITE ispod toga retka, poznata iz Ljubavčeva prijepisa, čini se da bi nakon sadržaja MAX TR, u trećem potencijalnom retku natpisa, trebali tražiti sadržaj POT (ili POTEEST)³⁴ te priložni broj između XVI i XIX.³⁵ U trećem retku natpisa, prije sadržaja COS ITE, mogli bi smjestiti sadržaj IMP te priložni broj VII ili VIII koji se odnosi na broj Tiberijevih imperijalnih aklamacija.³⁶

Budući da se u četvrtom retku donosi pridjevski oblik imenice *Salona*, vjerojatno je da se lijevo od toga naveo i određeni sadržaj koji se nadovezuje na tu konstrukciju. Radi li se tu o konstrukciji u ablativu (*a colonia Salonitana*) ili o konstrukciji u genitivu (*coloniae Salonitanae*),³⁷ teško je reći sa sigurnošću. S obzirom na analogije s Tiberijevih natpisa o gradnji cesta iz 16./17. i 19./20. godine, pretpostavka o konstrukciji u ablativu ostaje sasvim realna, ali ona se ne smije uzimati zdravo za gotovo. Restitucija koju donosim zapravo je samo prijedlog potpunijega čitanja te ju ne naglašavam kao sigurnu, već samo kao pretpostavku zasnovanu na krhkim činjenicama, onoliko koliko su to dopustili ionako šturi izvori. Svjestan sam da se restitucija može donijeti u dativu, jednako kao i u nominativu, no na osnovi analogija s Tiberijevim natpisima o gradnji cesta ovdje donosim verziju u nominativu.

Pretpostavljena restitucija glasi:

[*Ti(berius) Caesar] divi Aug[usti f(i)lius]] / [Aug(ustus) pont(ifex)] max(imus) tr(ibunicia) [pot(estate) ---] / [imp(erator) ---] co(n)s(ul) ite(rum ---) / [a colonia(?)] Salonitan[a(?)] ---] / P(ublio) Dola(bella) leg(ato) pro pr(aetore)].*

Zaključak

U suštini se slažem s kolegom Glavašem kako se ne može sa sigurnošću tvrditi da je natpis CIL 3, 3199 = 10157 spominjao cestogradnju,³⁸ no s obzirom na poznate analogije, kao i na sadržaj Zavorovičeva i Ljubavčeva prijepisa natpisa, to je vrlo moguće. Naravno, bilo bi bezobzirno izvoditi ikakve zaključke iz tako fragmentarna natpisa, no on ipak svjedoči da je u razdoblju između 10. marta 15. te početka 18. godine bio dovršen važan građevinski pothvat,³⁹ koji je uz pomoć provincijskoga legata inicirao sam car Tiberije. S obzirom da su upravo u tom razdoblju dovršene ceste zabilježene na natpisu CIL 3, 3198a + 3200 = 10156a + 10158, na kojima se javlja slična konstrukcija kao na natpisu CIL 3, 3199 = 10157, postoji velika mogućnost da je taj pothvat bio upravo dio velikih građevinskih akcija kojima je glavni grad provincije Dalmacije bio cestovno povezan s ostatkom provincijskih središta. Dodatan argument za takvu pretpostavku može se pronaći i u drugom Tiberijevu natpisu o gradnji cesta, postavljenom 19./20. godine,⁴⁰ na kojemu se, kao i na natpisu CIL 3, 3199 = 10157 upravo spominje provincijski namjesnik P. Kornelije Dolabela.⁴¹

32 Primjeri skraćivanja titule *Augustus*: CIL 2, 2181; CIL 12, 5445, 5449, 5600; CIL 13, 4481; AE 1914, 172. Primjer bez skraćivanja sadržaja *divi Augusti* te sa skraćivanjem titule *Augustus*: CIL 6, 903.

33 Primjeri sa skraćivanjem imenice *pontifex* na prva četiri slova: CIL 2, 2181; CIL 3, 2972; CIL 10, 207. Toj skupini pripada i Tiberijev natpis o gradnji cesta u Iliriku iz 16./17. godine (v. bilj. 12). Primjeri skraćivanja na šest slova: CIL 3, 14322; CIL 6, 40371; CIL 8, 10568; CIL 12, 5596. Toj skupini pripada i Tiberijev natpis o gradnji cesta u Iliriku iz 19./20. godine (v. bilj. 13).

34 Primjer skraćivanja na prva tri slova: CIL 3, 14322; CIL 10, 207; CIL 12, 5600; AE 1980, 693; AE 1995, 1458. Primjer skraćivanja na šest slova: AE 1912, 11; CIL 3, 2908, 2972; CIL 6, 902. Toj skupini pripadaju i Tiberijevi natpisi o gradnji cesta u Iliriku (v. bilj. 1).

35 Tiberije je obnašao treći konzulat od 1. do 31. januara 18. godine po Kristu. Po tomu, natpis se teoretski može datirati između 10. marta 15. godine (kada Tiberije prima titulu *pontifex maximus*) te 31. decembra 17. godine (dan prije negoli je po treći put postao konzulom). Slijedom toga, priložni broj koji se odnosi na obnašanje tribunske časti teoretski može biti između broja XVI (taj je put Tiberije obnašao tribunsku čast između 26. juna 14. i 25. juna 15. godine) te broja XIX (taj je put Tiberije obnašao tribunsku čast između 26. juna 17. i 25. juna 18. godine). Usp. D. Kienast 2004, str. 77-78.

36 Tiberije je po VII. put aklamiran imperatorom 13. godine po Kristu, dok je VIII. i zadnji put imperatorom proglašen 16. godine (usp. D. Kienast 2004, str. 78). Titula imperatora, i to bez priložnoga broja, na nekim se natpisima javlja odmah nakon Tiberijeve titulature te prije navoda *pontifex maximus* (uz Tiberijeve natpise o gradnji cesta [v. bilj. 1] navodim i ostale primjere iz Dalmacije: CIL 3, 2908, 14322). Na nekim se pak natpisima titula imperatora javlja nakon titule *pontifex maximus* (primjer iz Dalmacije: CIL 3, 2972), no postoje i natpisi na kojima se titula imperatora, i to s priložnim brojem, javlja tek nakon navoda konzulata (primjeri iz Dalmacije: AE 1922, 40; AE 1980, 693). Mislim da je na natpisu CIL 3, 3199 = 10157 slijed titula bio: *pont. max. – tr. pot. – imp. – cos.* (analogni primjeri: CIL 6, 40371; AE 1927, 162 = J. Lostal Pros 1992, str. 42, br. 35, str. 316, sl. 26; CIL 17/1, 1, 240).

37 Usp. reference i komentare u CIL 3, 3199 = 10157.

38 I. Glavaš 2016, str. 10.

39 Datacija se bazira na navodu titule *pontifex maximus* te obnašanja drugoga Tiberijeva konzulata, usp. D. Kienast 2004, str. 77-78.

40 V. bilj. 13.

41 O Dolabelinu namjesništvu v. A. Jagenteufel 1958, str. 14-17.

Kratice

- AE = L'Année épigraphique, Paris
- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
- CIL 17/1,1 = M. G. Schmidt – C. Campedelli (ur.), *Miliaria provinciae Hispaniae citerioris. Pars I, fasc. I*, Berlin – New York 2015.
- CIL 17/4,2 = A. Kolb – G. Walser (ur.), *Miliaria provinciae Dalmatiae. Pars IV, fasc. II*, Berlin – New York 2012.
- EDCS = Epigraphische Datenbank Clauss – Slaby (<http://www.manfredclauss.de/>)
- EE = Ephemeris Epigraphica, Berlin

Literatura

- M. Abramić 1928 Mihovil Abramić, *O novim miljokazima i cestama Dalmacije*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 49/1926-1927, Split 1928, 139-155.
- I. Bojanovski 1974 Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo 1974.
- N. Cesarik 2016 Nikola Cesarik, *Krivotvorina rimskoga natpisa iz Arheološkoga muzeja Zadar*, Diadora 30, Zadar 2016, 149-154.
- D. Demicheli 2017 Dino Demicheli, *Tiberius and his family on the epigraphic monuments from Dalmatia*, u: P. Kovács (ur.), *Tiberius in Illyricum. Contributions to the history of the Danubian provinces under Tiberius' reign (14 – 37 AD)*, Budapest – Debrecen 2017, 9-39.
- I. Glavaš 2016 Ivo Glavaš, *Zabluda o petoj Dolabelinoj ploči iz Salone – natpis CIL 3, 3199 = 10157*, Tusculum 9, Solin 2016, 7-12.
- M. Glavinić 1875 Mihovil Glavinić, *Inschriftsteine des Museums zu Salona*, Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale. Neue Folge 1, Wien 1875, XLV-L.
- A. Jagenteufel 1958 Adolf Jagenteufel, *Die Statthalter der Römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958.
- D. Kienast 2004 Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 2004.
- A. Kolb 2015 Anne Kolb, *Communications and Mobility in the Roman Empire*, u: C. Bruun – J. Edmondson (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, New York, 649-670.
- J. Lostal Pros 1992 Joaquín Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia Tarraconense*, Zaragoza 1992.
- J. Neralić 2012 Jadranka Neralić, *Povijesni izvori za antičku epigrafiju u Dalmaciji*, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 24, Split 2012, 295-332.

Summary

Nikola Cesarik

A Note on the Tiberius' inscription CIL 3, 3190 = 10157 from Salona

Key words: Tiberius, P. Cornelius Dolabella, Salona, Split, Šimun Ljubavac, Dinko Zavorović, inscription, transcript, Roman roads

The author deals with the Tiberius' inscription CIL 3, 3190 = 10157, once brought to Split from the ruins of Salona, to have become the property of the Papalić family from Split. The inscription is basically known from the transcripts made by Dinko Zavorović and Šimun Ljubavac, to have been published through later manuscript variants in the third volume of CIL, under the number 3199. Some time later, in the pavement of one of the streets of Split the fragmentary inscription was found, containing the similar content to that of the first two lines of the Ljubavac's transcript of CIL 3, 3199. Because of obvious similarities, the fragment of Split was linked with the inscription CIL 3, 3199, and was published in the fourth volume of *Ephemeris Epigraphica* as well as in the supplement to the third volume of CIL, to bear the epigraphic reference CIL 3, 3199 = 10157 since. Since some recent studies started to question the link of the fragment of Split with the inscription CIL 3, 3199, and claim that the publishers of the CIL 17/4,2 made an obvious mistake in its restitution, the basic sources of information on the inscription are being discussed once again. After a critical debate, the final conclusion has been made that the inscriptions CIL 3, 3199 and CIL 3, 10157 are undoubtedly one and the same inscription. Accordingly, following the fragment from the Archeological Museum in Split, as well as the transcripts made by D. Zavorović and Š. Ljubavac, a more comprehensive reading of the inscription is proposed. Based on certain elements of its content, the inscription may be related with two Tiberius' inscriptions which records the construction of roads in Illyricum. However, that this inscription records road building cannot be stated on a certain basis.

Translated by Radovan Kečkemet

